

ANNELIESE PESCHLOW-BINDOKAT, *Feldforschungen im Latmos, Milet Band III*, 6, 2005, 62 sayfa, 129 levha, 4 plan.

Milet dizisi 3. serisinin 6. cildi olarak yayınlanan bu çalışma, adını bölgedeki Beşparmak (Latmos) Dağı'ndan alan ve Hellenistik dönem kenti Herakleia'nın öncülü olan Latmos yerleşimini konu almaktadır.

Latmos bölgesindeki ilk arkeolojik incelemeler 1905 yılında Theodor Wiegand tarafından, Milet kazıları kapsamında gerçekleştirilmiş ve sonuçları yine Milet dizisinde yayınlanmıştır. I. Dünya Savaşı dolayısıyla kesintiye uğrayan çalışmalara 1974 yılında yeniden başlanmıştır. Herhangi bir kazı çalışması gerçekleştirilmeden, sadece yüzeyde görünür halde bulunan kalıntıların belgelenmesi ve değerlendirilmesinin amaçlandığı bu yeni dönem çalışmaları 1976-1979 yılları arasında Alman Araştırma Kurumu (DFG) tarafından finanse edilmiş olup 1984'den beri Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) tarafından desteklenmektedir. İncelenen eser, Latmos yerleşmesini keşfeden mimar Fritz Krischen'e adanmıştır. Krischen, Herakleia surları hakkındaki çalışmasında bu alanda Herakleia kentine ait erken dönem yerleşiminin olabileceğini belirtmiş ve bu görüşü son yıllarda gerçekleştirilen arazi çalışmaları sırasında günümüz araştırmacıları tarafından doğrulanmıştır.

Eser, giriş bölümünü takiben Latmos kenti ve çevresi, Latmos kenti, Latmos evleri kataloğu ve Latmos sikkeleri olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Latmos'ta gerçekleştirilen çalışmaların başlıca amaçları şu şekilde sıralanmıştır: Arkeolojik olarak M.Ö. 6. - 4. yüzyıllar arasında yerleşim gördüğü tespit edilen kentin daha erken dönemlerdeki olası yerleşim tarihini aydınlatmak, Karia'nın iç bölgelerindeki diğer kentlerde olduğu gibi Latmos'ta da görülen "sığınma yerleşimi" özelliğinin sebebini tespit etmek ve kentin M.Ö. 4. yüzyılda terkedilme sebep ve şartlarını saptamak (s.1 vd.). Bu bağlamda çalışma öncelikle Latmos ve yakın çevresindeki buluntuları tespit ve analiz etmeyi ve elde edilen verileri tarihi çerçeveye içerisinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Latmos antik kenti ve çevresinin incelendiği birinci bölümde bölgenin coğrafi özellikleri, komşu kentleri, antik çağ ve günümüzdeki yerüstü ve yeraltı zenginlikleri ile geçim kaynakları ele alınmıştır (s.3 vd.). Kent, adını, yamacında bulunduğu Beşparmak (Latmos) Dağı'ndan almıştır ve dağın dik ve üst üste binmiş kaya kütlelerinden oluşan yapısı tüm bölgeye hakimdir. Kentin, yerleşim gördüğü tüm süre boyunca yine aynı adlı körfezin kıyısında yer aldığı ve açık denizle bağlantısının ancak Orta İmparatorluk döneminde kesildiği bilinmektedir. Geçim kaynakları arasında ise tarım ürünleri ve tahıl ticareti, arı yetiştiriciliği, mermer ocakları ve olasılıkla deniz ticareti ön plana çıkmaktadır.

Kitabın ana kısmını oluşturan ikinci bölümde Latmos kentinin tarihi, konumu ve kent planlaması, Latmos'a ulaşan yollar, kentteki yapı kalıntıları ve nekropolisleri incelenmiştir.

Latmos kentinin kuruluş tarihi bilinmemektedir (s.4 vd.). Antik yazarlardan sadece Strabon, kentten Herakleia'nın öncülü olarak bahseder. Yazılı kaynaklar ve epigrafik buluntulara göre ise Latmos'un en geç M.Ö. 6. yüzyıl itibarıyla kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. M.Ö. 5. yüzyılda Attika-Delos deniz birliğinin üyesi olan kent, M.Ö. 4. yüzyılda Karia satraplığının hakimiyetine girmiştir. Kentte bulunan yazıtlı bir heykel kaidesi de Hekatomnidler'in Latmos'taki varlığını kanıtlanmaktadır. Latmos, M.Ö. 4. yüzyıl ortalarında diğer Karia kentleriyle bir koinon oluşturmuş, M.Ö. 323 ve 313 yıllarında ise komşu kent Pidasa ile sympoliteia ve synoikismos anlaşmaları yapmıştır. M.Ö. 300 dolaylarında, olasılıkla Pleistarkhos döneminde, eski yerleşimin terkedildiği ve halkın bunun hemen batısında kurulan yeni yerleşime taşındığı anlaşılmaktadır. Kentin adının Latmos'tan Herakleia'ya

değiştirilmesi de yine Pleistarkos döneminde, kentin yeni yerine taşınmasından kısa bir süre önce gerçekleşmiş olmalıdır.

Latmos, Beşparmak (Latmos) Dağı'nın yamacında, üst üste binmiş kaya kütlelerinden oluşan bir arazide kurulmuştur (s.5 vd.). Surla çevrili alanın yüzölçümü yaklaşık 30-35 hektardır ve bu alan içerisindeki seviye farkı oldukça fazladır. Bu durum hem kente girişi ve kent içerisinde yön bulmayı hem de yapı inşa etmeyi zorlaştırır. Kent doğu ve batı yanlarda iki dere yatağı ile sınırlanır. Kuzey-güney doğrultulu üçüncü bir dere ise kentin içinden geçer. Sur içerisindeki alan yukarı, orta ve aşağı olmak üzere üç bölümde düzenlenmiştir. Yukarı ve aşağı kentler doğu, orta ve batı olmak üzere birbirinden farklı büyüklükte üç bölüme ayrılır. Orta kent ise Latmos'taki ender düz alanlardan biridir ve burada inşa edilen kamusal ve dini yapılar dolayısıyla kentin merkezi niteliğindedir.

Günümüzde Latmos kent surlarında iki alanda kapı kalıntısı korunagelmıştır (s.6 vd.). Bunlardan biri güney sur duvarı üzerinde, diğeri ise kentin doğusunda yer almaktadır. Konumu ve büyüklüğü bakımından güneydeki kapının daha önemli olduğu ve kentin ana girişlerinden birini oluşturduğu düşünülmektedir. Bunların yanı sıra günümüzde sit alanına ulaşımı sağlayan, kentin güneyindeki düzlükte de antik dönemde bir kapı olduğu tahmin edilmektedir. Korunagelmış olan ve yerleri tahmin edilen kapıların hiçbirine araba ile ulaşmak mümkün değildir. Aynı durum kent içerisindeki sokaklar için de geçerlidir. Dolayısıyla halkın ihtiyaçları hayvan ya da insan gücü ile kente taşınmış olmalıdır.

Latmos'taki yapı kalıntıları oldukça kötü durumda korunagelmıştır ve kentin terkedildiği sırada yapı malzemesinin yeniden kullanılmak üzere söküldüğü izlenimini verir (s.7 vd.). Bu durum yerleşimdeki yapıların kesin tarih ve işlevlerinin saptanmasını zorlaştırmış olsa da eski yerleşimin neye benzediği hakkında bazı genel sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur. Yüzeysel araştırmaları sırasında Latmos'ta tespit edilen yapı kalıntıları savunma yapıları, kamusal ve dini yapılar ve konut yapıları olarak üç ana grupta toplanabilir.

Latmos surları araziye ayak uyduran surların tipik bir örneğidir (s.8 vd.). Savunma sistemi, 14 kule ve 3 bastiyonla gözetlenen surların yanısıra çok sayıda iç ve dış savunma yapısından oluşur. Bunların kent içerisindeki en önemli bölümü tetrapyrigion şeklindeki iç kaledir. Surlarda malzeme olarak aynı alandaki kayalardan yararlanılmıştır. Representatif özellikli Herakleia surlarından farklı olarak Latmos surlarında yapının kent için yeterli koruma sağlamasına yönelik stratejik kaygıların yanı sıra inşaat maliyetlerine yönelik ekonomik kaygılar da gözlemlenmektedir. Buna göre arazinin doğal korunaklı yapısından sonuna kadar yararlanılmış ve daha az tehlikeli alanlarda uzun bir hat boyunca hiç duvar inşa edilmemiş ya da duvar kalınlığı en aza indirilmiştir. Aynı durum kule ve bastiyonlar için de geçerlidir. İnşa tekniği ve duvar örgüsü açısından Latmos surları Hekatomidler dönemi yapıları ile yakın benzerlik gösterir. Kentin terk edildiği M.Ö. 300 dolayları sur duvarları için bir *terminus ante quem* oluşturmaktadır. Mausolos'un kente saldırdığı dönemde Latmos'un sur duvarları ile çevrili olduğu bilinmektedir. Buna göre mevcut kalıntılar M.Ö. 4. yüzyılın ikinci çeyreğine ya da daha erkene tarihlenmektedir. Latmos surlarının antik dönem savunma mimarisi açısından iki önemli özelliği bosajlı kesme taşlardan oluşan çift cepheli duvar tekniği ve kulelerle çevrili bir kale olan tetrapyrigion'un Anadolu'da olasılıkla ilk olarak kullanıldığı yapılar arasında yer almasıdır.

Latmos'taki kamusal ve dini yapılar kent merkezi ve yukarı kentin doğu bölümündeki düzlük alanlarda yoğunlaşmıştır (s.19 vd.). Ayrıca aşağı kentin batı bölümünde de kült alanı olduğu tahmin edilen bir teras bulunmaktadır.

Kent merkezindeki düzlük alanda agora yer alır (s.21 vd.). Bu alan, batıda kayalara oyulmuş bir oturma sırası ile sınırlanmıştır. Agoranın güneydoğu köşesinde bulunan ve son derece kaliteli bir duvar işçiliği sergileyen dikdörtgen yapının, Strabon tarafından bahsedilen Endymion Heroon'u

olduğu düşünülmektedir. Agoranın kuzeydoğusunda, çevresinden yüksekte, kısmen düzlükten oluşan doğal bir kayalık alan yer alır. Çevre duvarı ve alanda ele geçen keramik buluntuların kalitesi buranın bir kutsal alan olduğuna işaret eder. Merkezi konumu nedeniyle temenos, kentin ana tanrıçası Athena ya da Endymion'a atfedilmektedir. Alan, Hıristiyanlık döneminde de kullanılmış, Bizans döneminde buraya bir şapel inşa edilmiş ve yine aynı yerdeki mağaranın duvarları fresklerle bezemiştir. Kutsal alanın bulunduğu kayalık düzlüğün kuzey bölümünde, bu noktaya kadar yer altından giden derenin yer yüzüne çıktığı yerde büyükçe dörtgen bir yapı bulunmaktadır. Burası olasılıkla kentin en önemli su kaynağıdır ve halka açık bir çeşme ve kutsal alan olduğu düşünülmektedir.

Yukarı kentin doğu bölümü kentin diğer bölümlerinden daha uzak ve bunlara oranla daha korunaklıdır (s.25 vd.). Alan üç doğal terasta oluşur ve terasların her birinde en az bir kutsal alan yer alır. Söz konusu kutsal alanlar topluluğunun merkezi ise orta terasta bulunan ve biri megaron planlı olmak üzere iki yapıdan oluşan kutsal alandır. Büyüklüğü, konumu ve düzenlenmesi, burada kentin ana tanrıçası Athena'nın tapınım görmüş olabileceğine işaret eder. Diğer teraslardaki kutsal alanların hangi tanrılara ait olduğu saptanamamıştır. Alanda ele geçen keramik buluntuları M.Ö. 7. yüzyıla kadar uzanır, orta terası destekleyen anıtsal destek duvarı ise kaliteli işçiliği nedeniyle M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenir ve alanın bu tarihte bir düzenleme geçirdiğine işaret eder.

Aşağı kentin batı bölümündeki terasta da küçük bir kutsal alan yer alır (s.28 vd.). Burada, kalyaların üzerinde, içine adak steli yerleştirilebilecek büyüklükte oyuklar bulunmaktadır ve alanın bir Kybele kutsal alanı olduğu düşünülmektedir.

Latmos genelinde yaklaşık 150 ev kalıntısı olduğu düşünülmekle birlikte çalışma kapsamında bunlardan nispeten iyi korunmuş olan 33'ü incelenerek değerlendirilmiştir (s.29 vd.). Tüm kent geneline yayılan Latmos evleri, kaya üzerine taş bloklardan inşa edilmiş olup çoğunlukla tek katlı ve avlulu, tekil yapılardan oluşmaktadır. Toplam büyüklükleri genellikle 90m² - 150m² arasındadır ve bu alanın yaklaşık yarısı avlu tarafından kaplanmaktadır. Yapı içerisinde, mekanların işlevine işaret eden bir farklılık saptanamamıştır. Ancak birçok evde saptanan asma katların yatak odası ya da kiler olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Evlerin içerisinde herhangi bir ocak kalıntısı bulunmaması, günümüzde Anadolu'da olduğu gibi yemek pişirme vb. işlerin avluda gerçekleştirildiğine işaret eder. Latmos evlerinde 5 ana duvar tekniği tespit edilmiştir. Buna göre incelenen 33 evden 11'inin Arkaik dönem ya da öncesine, 10 tanesinin ise tümüyle ya da kısmen Geç Klasik döneme ait olduğu düşünülmektedir. Erken dönem evlerinin belirgin bir özelliği kentin zor ulaşılır ve korunaklı alanlarında inşa edilmiş olmalarıdır. Bu savunma kaygısı surların inşasıyla sona ermiştir. Klasik ya da Geç Klasik dönemde aşağı kentin düzlük batı bölümünde çok sayıda pastas planlı ev inşa edilmiştir. Bu durum, hem söz konusu alanın bu dönemdeki öneminin hem de Anadolu'da pastas planlı evlerin Hellenistik dönem öncesinde de var olduğunun bir göstergesidir.

Kent surları dışında, Latmos kent merkezinin güneybatısındaki düzlük bir arazide, güney çevre duvarının sadece alt sıraları korunmuş olan bir kutsal alan bulunmaktadır (s.38 vd.). Buradaki avlunun bir bölümünün taş plakalarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra alanın doğusunda bir stoaya, kuzeyinde ise üst yapısının mermer olduğu anlaşılan bir yapıya ait mimari kalıntılar korunmuşlardır. Ele geçen keramik buluntular M.Ö. 6. ve 5. yüzyıla kadar uzanır. Alanın hemen yakınında bulunan bir heykel kaidesi ise burada Hekatomidler'den bir çiftin (Mausolos ve Artemisia ya da Idreus ve Ada) bronz heykelinin dikilmiş olduğunu göstermektedir. Gerek alandaki mimari kalıntılar gerekse söz konusu adak heykeli kaidesi, kutsal alanın M.Ö. 4. yüzyılda yeniden düzenlendiğine işaret eder. Temenosun, Polyain'in Latmos'tan 7 stadia uzaklıkta olduğunu yazdığı Demeter kutsal alanı olduğu düşünülmektedir.

Latmos kenti çevresinde yaklaşık 450 mezar saptanmış olup bunların büyük bölümü kentin güneyinde yer almaktadır (s.39 vd.). Mezarlar kayaya oyulmuş, dörtgen biçimli oyuklar halindedir ve

üzzerleri birer gneis blok ile kapatılmıştır. Herhangi bir mezar buluntusu ele geçmemiştir. Hem inhumasyon hem de kremasyon gömülere rastlanması bu iki gömü türünün eşzamanlı olarak kullanıldığını gösterir. Bununla birlikte daha önce Latmos'a atfedilen nekropol alanında Hellenistik döneme ait mezarların da saptanması, söz konusu alanın önce Latmos, ardından da Herakleia kentlerinin nekropolü olarak kullanıldığını göstermektedir. Sıradışı olarak Latmos'ta kent alanı içerisinde de gömüler saptanmıştır. Tüm kent geneline yayılan bu basit kayaya gömülerin sayısı 200 dolayındadır. Prehistorik dönemden beri Karia'da ev içerisine gömü geleneği olmadığından bu mezarların kentin terk edilmesinden sonraki döneme ait olduğu düşünülmektedir.

Latmos'taki yapı kalıntıları genel olarak değerlendirildiğinde doğal arazinin kentin hem dış sınırlarını hem de sur içindeki alanın düzenini belirlediği görülür (s.40 vd.). Kentin bu denli zor, kayalık bir arazide kurulmasının sebebi de halkın düşmanlardan korunma ihtiyacı olarak açıklanabilir. En geç M.Ö. 6. yüzyıl itibarıyla var olduğu bilinen kentin kuruluşunun M.Ö. 1. binyıl başındaki İon kolonizasyonu ya da M.Ö. 7. yüzyıl başındaki Kimmer saldırıları ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Kuruluşundan sonraki ilk yüzyıllarda açık bir yerleşme halinde olan kent M.Ö. 4. yüzyılda sur duvarları ile çevrelenmiştir. Aynı dönemde kentin birçok alanında görülen yoğun inşaa faaliyetleri Latmos'un nüfusunun arttığına ve refah seviyesinin yükseldiğine işaret eder. Kent M.Ö. 300 dolaylarında terk edilmiş, bu sırada olasılıkla eski yerde yeniden yerleşilmesini engellemek amacıyla buradaki yapılar tahrip edilmiş ve malzemeleri devşirme olarak kullanmak üzere sökülüştür. Tarihi olarak bu dönem Pleistarkhos'un Karia'nın büyük bir bölümünü hakimiyetinde bulundurduğu dönem ile örtüşür, Herakleia kentinin kurulması ve Latmos halkının buraya taşınmak zorunda bırakılması da araştırmacılar tarafından bu krala atfedilmektedir.

Kitabın üçüncü bölümünde Latmos evlerinin kataloğu sunulmuştur (s.45 vd.). Bir önceki bölümde genel özellikleri ile değerlendirilen ve özet halinde sunulan 33 konut yapısı tek mekanlı yapılar, çok mekanlı yapılar ve yapı kompleksleri olmak üzere üç grup halinde incelenmiş ve teknik detayları belirtilmiştir.

Kitabın son kısmı olan dördüncü bölümünde ise yayın tarihi itibarıyla bilinen Latmos kent sikkeleri K. Konuk tarafından tanıtılmış ve değerlendirilmiştir (s.55 vd.). Latmos'a atfedilen toplam 5 gümüş sikke bulunmakta olup bunlar çeyrek obol (tetartemoria) değerindedir ve 3 farklı basıma aittir. Konuk, söz konusu sikkeler için M.Ö. 400-380 tarihini teklif etmektedir. 1. gruptaki sikkelerin ön yüzünde profilden betimlenmiş, sakallı bir erkek başı, arka yüzünde ise kentin monogramı yer alır. Sakallı erkek betiminin diğerlerine oranla daha az gelişmiş ve daha donuk olmasından dolayı bu grubun en erken grup olduğu tahmin edilmektedir. 2. grup sikkelerinde önde sağ profilden betimlenmiş genç bir kadın başı, arkada ise yine kentin monogramı yer almaktadır. 3. gruba atfedilen tek sikkede ise sağ profilden betimlenmiş genç bir kadın başı, arkada ise yine kentin monogramı yer alır. Bu kez monogram daha kalın ve dik açılı betimlenmiştir.

Sikkelerin arka yüzlerindeki monogram LATM şeklindedir. Klasik dönem sikkelerindeki kent monogramları genelde kent adının sadece iki ya da üç harfinden oluşurken Latmos sikkelerindeki farklılık burada Latmos kelimesinin genetik halinin kullanıldığını düşündürmektedir. Bu durum yazar tarafından sikkelerin Latmos halkının değil yerel ya da bölgesel bir yöneticinin inisiyatifiyle basıldığı şeklinde yorumlanmış, bir diğer olasılık olarak da sikkelerdeki monogramın Latmos dağının adı olabileceği belirtilmiştir. Sikkelerdeki erkek figürleri yine Latmos dağı ya da kentin herosu Endymios olarak yorumlanmıştır. Erkek figürünün Endymion olması durumunda kadın figürlerinin de Selene olarak tanımlanması mümkündür.

Latmos bir Karia kenti olmasına rağmen sikkelerinde Yunan harfleri kullanılmıştır. Sikke ağırlıkları açısından değerlendirildiğinde de ağırlıkları 0,13 ile 0,17 arasında değişen Latmos sikkeleri için büyük olasılıkla yine Attika ölçüsünün (0,18 gr) kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak çalışma, ardılı Herakleia'nın gölgesinde kalmış ve yakın zamana kadar detaylı bir şekilde araştırılmamış olan Latmos yerleşmesinin titiz ve kapsamlı bir incelemesidir. Kalıntıların oldukça kötü durumda korunagelmüş olması sebebiyle incelenen yapı kalıntıları için kesin tanımlama ve tarihleme yapılmasından kaçınılmış ancak kentin genel yapısı hakkında güvenilir bir değerlendirme sunulmuştur. Buna göre en geç M.Ö. 6. yüzyıldan beri var olan Latmos yerleşmesinin M.Ö. 4. yüzyıl itibariyle surları, yönetici sarayı, politik ve dini merkezi barındıran agorası, heroonu ve tapınakları ile gerçek anlamda bir "kent" olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen arkeolojik verilerin, tarihi çerçeve içerisinde değerlendirildiği çalışma hem kentin hem de bölgenin Hellenistik dönem öncesi tarihine ışık tutmaktadır.

IŞIL R. IŞIKLIKAYA

